
GLOBALIZÁCIÓ ÉS EURÓPAI POLITIKA

TARRÓSY ISTVÁN

A globális világrend és az Észak–Dél-kontextus

BEVEZETÉS

Írásomban arra keresem a választ, hogy a XXI. század eleje nemzetközi kapcsolatainak egyre globalizálódó rendszerében milyen lehetőségek kínálóznak a hatalmas adósságállományokat maguk előtt görgető Dél országai számára a gazdag Észak, különösen az Amerikai Egyesült Államok által diktált világméretű versenyben arra nézve, hogy előnyösebb helyeket szerezzenek meg, társadalmukat gazdaságilag fejlettebbé és versenyképesebbé tudják tenni. Az elemzés során áttekintem a „Harmadik Világ” fogalmának történetét, és a fogalom használatának fő kontextusait, továbbá kísérletet teszek arra, hogy megvizsgáljam, milyen megközelítésben lehet érvényes 2006-ban az, az 1990-es évek óta számos szakértő, mint például Hans-Henrik Holm által képviselt felvetés, miszerint „vége a Harmadik Világnak”.

Amikor a nemzetközi kapcsolatok vagy a globális folyamatok és problémák taglalásakor a gazdaságilag, technológiailag fejlettebb – döntően a Föld déli féltekén elhelyezkedő – országokat említjük, szükséges a politikailag korrekt terminológia alkalmazása: a Dél országai. A bipoláris világra jellemző Kelet–Nyugat szembenállást mára, – a már a hidegháború alatt is létezett – Észak–Dél kettőssége váltotta fel. Az új, globális világrend egyik fontos jellemzője a pénzügyileg, katonailag, iparilag fejlett Észak és a nála lényegesen gyengébb teljesítményindikátorokat felmutatni képes Dél viszonyrendszeréről szól. Persze e formá-

lódó új világrend meghatározó tényezője a jelenlegi egyetlen „hiperhatalom”, az USA, amely egy évszázad alatt „a nyugati félteke elszigetelt országából [...] átalakult olyan hatalommá, amelynek befolyása a történelemben először, a világon bárhová elér és bárhol érvényesíteni tudja akaratát” (Brzezinski, 1999: 9). Nagy kérdés az Észak–Dél relációban az USA szerepe, és az, hogy vajon a „hidegháborús bipolaritás helyébe a gazdasági erőnek megfelelően egy »tripoláris«, illetve »pentapoláris« képlet lép” (Fischer, 2005: 368), a legerősebb gazdasági vonzást kifejtő központok körül.

A Dél fogalma nem új keletű, gyökerei az 1955-ös bandungi (Indonézia) konferenciáig nyúlnak, amely 1961-re (Belgrád) létrehozta az el nem kötelezettek mozgalmát (Non-Aligned Movement – NAM), teret biztosítva a fejlődő országoknak a két szemben álló tömbön kívüli, úgynevezett „harmadik utas” politizáláshoz. A mozgalom Jugoszlávia, India és Egyiptom hármas együttműködésére támaszkodott, amely országok államfői (Tito, Nehru és Nasszer) mellett „még az indonéziai Ahmed Szukarno és a ghanai Kwame Nkrumah játszottak meghatározó szerepet” (Fischer, 2005: 210–211).¹ Csaknem egy évtizeddel később, először az ENSZ Világkereskedelmi Konferenciáján (UNCTAD – UN Conference on Trade and Development) 1964-ben Genfben merült fel az északi és déli országok közötti párbeszéd elmélyítése, valamint egy, a déliek által szorgalmazott Új Gazdasági Világrend (New International Economic Order – NIEO) megalkotása.

Az 1940-es évek végétől az 1960-as évek elejéig végbement dekolonizáció megváltoztatta az addigi nemzetközi politikai és gazdasági dinamikát. Ahogyan Marianne H. Marchand írja: „az Észak–Dél relációt két fő, egymással gyakran szemben álló vízió uralta. Az egyik szerint az USA, mint az Észak vezető hatalma arra használta hegemónikus pozícióját, hogy ahol csak lehetett, a hidegháború és a kommunizmus elleni harc fényében határozta meg az Észak–Dél kapcsolatokat. A másik szerint a Dél egységesen, kulcsfontosságú gazdasági kérdések köré rendezve igyekezte megfogalmazni kapcsolatát az Északkal” (Marchand, 1994: 289).

A nemzetközi kereskedelembe betöltendő helyüket keresve, növekvő aggodalmuk által vezérelve az 1960-as évek elejétől a fejlődő országok az említett fórumokon kívül szinte minden formában a nemzetközi színtér aktív résztvevői akartak lenni, hangot adva elképzeléseiknek, elvárásaiknak.² A NAM és az UNCTAD elindításával párhuzamosan létrehozták a 77-ek Csoportját (G77), amely mára 132 taggal az ENSZ legnagyobb fejlődő világbeli tömörülésévé nőtt. A G77 olyan eszköz a Dél országai számára, amely segíti a kollektív gazdasági érdekek meg-

fogalmazását és promócióját, valamint a világot érintő pénzügyi-gazdasági kérdések megvitatása során erősíti ezen országok ENSZ-en belüli tárgyalási pozícióját.³

ÉSZAK ÉS DÉL

A téma irodalmát tekintve általános a megegyezés arról, hogy az úgynevezett „Harmadik Világ” kifejezés felcserélhető a Dél meghatározással – talán az utóbbit, különösen a diplomáciában, többször alkalmazzák politikailag korrektebb mivolta okán. Maga a „Harmadik Világ” kifejezés (franciául „tiers monde”) Alfred Sauvy francia demográfushoz kötődik, aki azt 1952-ben elsőként alkalmazta, analógiába helyezve a francia forradalom előtti és az alatti időszak „harmadik rendjével”, a polgársággal („le Tiers État”), és szembe állítva az „Első” és „Második Világgal”, amelyek az első és második rendnek, a papságnak és a nemességnek voltak megfeleltethetők, és „rangsorban” felette álltak a polgárságnak, amely alárendelt viszonyban volt a másik két renddel. Sauvy szerint a Harmadik Világ valójában semmi, és „valamivé akar válni,”⁴ amely azt sejteti, hogy a világ fejlettebb része a Harmadik Világot kiszipolyozza, hasonlóan ahhoz, ahogyan a főrendek a harmadik renddel tették ugyanezt a XVIII. századi Franciaországban.

Politikai kontextusban elsőként a független India első miniszterelnöke, Dzsavaharlal Nehru használta a fogalmat, „eredetileg arra, hogy megkülönböztesse azokat a nemzeteket, amelyek se a Nyugattal, se a Keleti tömbszel nem léptek szövetségre a hidegháború alatt, és amelyek közül sokan az el nem kötelezettek mozgalmának voltak tagjai.”⁵ A *The Columbia Encyclopedia* 2001-es 6. kiadása szerint a terminus a technológiailag kevésbé fejlett, vagy inkább fejlődő ázsiai, afrikai és latin-amerikai országokat takarja, azokat, amelyek „általánosságban szegényként jellemezhetők, tekintettel gazdaságukra, amely arra lett kényszerítve, hogy nyersanyagait a fejlett országokba exportálja cserébe az onnan érkező késztermékekért.”⁶ A Willy Brandt egykori német kancellár nevével fémjelzett Brandt-jelentések (1980, 1983) a déli országok csoportjának fő jellemzőiként az északiakhoz képest kimutatható népességbeli, gazdasági és az egészségügyi ellátás terén létező különbségeket nevezik meg. Az Észak–Dél reláció pontos megértéséhez az első jelentés hangsúlyozza az északi nemzetek és az általuk létrehozott nemzetközi pénzügyi intézmények dominanciáját, valamint a gazdag országok alkotta, a délieknek kereskedelmileg és gazdaságilag egyaránt kedvezőtlen szabályrendszer fennhatóságát.⁷

Óvatosan kell azonban bánnunk a fogalommal, ugyanis az erős általánosítás félrevezethet bennünket. Amennyiben földrajzilag próbáljuk értelmezni a Dél jelentését, gondolhatunk a Földünk déli féltekén található országokra, amelyek szegényebbek, gazdaságilag, technológiailag fejletlenebbek, mint az északi félteke nemzetei. Ez a megközelítés alaptól nem kielégítő, hiszen például sem Ausztrália, sem Új-Zéland, sőt már az Európai Unióval 2002 májusában társulási egyezményt kötött latin-amerikai Chile⁸ is egyre kevésbé tartozik a világ szegény országai közé, tehát inkább jelképesen értendő. Ahogyan Hocking és Smith fogalmaz, a problémát nem az adja, hogy léteznek „földrajzi inkonzisztenciák”, hanem az, hogy a megfogalmazás „egyfajta koherenciát feltételez az egyes csoportokon belül, amely azonban egyértelműen hiányzik – a Dél csoportjának tagjai esetében egyenesen eltűnőben van” (Hocking–Smith, 1995: 113). Willy Brandt szerint: „Az államok világa kusza képet nyújt, és a bevett fogalmak általában nem segítik a tisztánlátást: [...] Mexikó északon fekszik, mégis „Délhez” tartozik. Délen vannak olyan országok, kivált az olajexportáló Arab-öböl menti államok között, amelyek nagyobb egy főre jutó jövedelmet mondhatnak magukénak, mint a jómódú iparosodott államok...” (Brandt, 1987: 80–81).

Nem beszélhetünk tehát egységesen a Délről abból a megfontolásból sem, miszerint a csoport országai eltérő fejlettségi fokon vannak egymáshoz képest is. A fejlődés szintjének meghatározására Mahmud ul Haq pakisztáni közgazdász 1990-ben kifejlesztette az úgynevezett Humán Fejlődési Indexet (Human Development Index – HDI), amely a klasszikus fejlettségi mutatók mellett mára az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) által évente megjelentetett Humán Fejlettségi Jelentés (Human Development Report – HDR) alapvető elemévé vált. Az index az emberi fejlődés három területén veti össze a világ országainak teljesítményét: a tisztességes, megfelelően fejlett életminőségben, a tudás szintjében és az emberi élet hosszúságában. „A HDI három komponensből áll össze: (1) az egy főre jutó GDP, vásárlóerő paritáson számolva; (2) az iskolázottság szintje (a felnőtt lakosság [írastudása] kétharmados, az iskolában eltöltött évek átlagos száma egyharmados súllyal); (3) születéskor várható élettartam.”⁹ Az UNDP honlapján olvasható meghatározás szerint¹⁰ a HDI-t azért alkották meg, hogy még hangsúlyozottabban érvényre jusson az emberi élet és az emberi közösségek jelentősége egy-egy ország fejlettségének megállapítása során – szemben pusztán az országok gazdasági növekedésének közgazdasági összevetésével. Alkalmas ugyanis arra, hogy rámutasson akár a nemzeti közpolitikák helyességére (vagy éppen

helytelenségére) a hasonló klasszikus indikátorokat felvonultató (például az egy főre jutó GDP), ám eltérő HDI-vel rendelkező országok összehasonlításában. Ezáltal képes kimutatni az egyes országok, térségek közötti különbségeket, akár faji, nyelvi vagy vallási vonalak mentén, így még inkább kiváltva a szükséges nemzeti vitát számos országban.

Táblázat. A 2005-ös Human Development Report fejlettségi rangsora a 2003-as HDI-adatok fényében

Magas HDI	érték	Közepes HDI	érték	Alacsony HDI	érték
1. Norvégia	0,963	58. Líbia	0,799	146. Madagaszkár	0,499
2. Izland	0,956	147. Szváziföld	0,498
3. Ausztrália	0,955	62. Oroszország	0,795
4. Luxemburg	0,949	63. Brazília	0,792	154. Kenya	0,474
5. Kanada	0,949	64. Románia	0,792
6. Svédország	0,949	158. Nigéria	0,453
7. Svájc	0,947	85. Kína	0,755	159. Ruanda	0,450
8. Írország	0,946	160. Angola	0,445
9. Belgium	0,945	94. Törökország	0,750
10. USA	0,944	164. Tanzánia	0,418
11. Japán	0,943	119. Egyiptom	0,659
...	...	120. Dél-afrikai Közt.	0,658	170. Etiópia	0,367
20. Németország	0,930
...	...	127. India	0,602	173. Csád	0,341
26. Szlovénia	0,904	174. Mali	0,333
...	...	131. Botswana	0,565	175. Burkina Faso	0,317
31. Cseh Köztársaság	0,874	176. Sierra Leone	0,298
...	...	141. Szudán	0,512	177. Niger	0,281
35. Magyarország	0,862	142. Kongó	0,512		
...	...	143. Togo	0,512		
42. Szlovákia	0,849	144. Uganda	0,508		
...	...	145. Zimbabwe	0,505		
55. Bulgária	0,808				
56. Panama	0,804				
57. Trinidad és Tobago	0,801				

Adatok forrása: UNDP 2005, <http://hdr.undp.org>

A hidegháború alatt használt kategorizálás, amely „három világban” gondolkodott a nemzetközi rendszert alkotó államokról, átalakult. Az „Első Világot” jelentő nyugati blokk és a „Második Világ” jelzővel ellátott keleti blokk egyes, kelet-közép-európai országai ma a fejlett, magas jövedelmű (az egy főre jutó GNP átlagosan 23420 USD) Észak csoportjában, annak középső-alsó

sávjában találhatók. A „Harmadik Világnak” az északiaktól fejletlenebb, ám egymáshoz képest különböző „fejletlenségi” szinteket mutató államai a Dél csoportját alkotják – a világ államainak többsége egyébként ebbe tartozik. Az elnevezést különböző szakirodalmak különböző szinonimákkal helyettesítik.¹¹ Ezek közül a szakirodalomban a leggyakrabban használt új kifejezések: a Globális Dél, a Többség Világa, de továbbra is alkalmazzák a fejlődő országok és a legkevésbé fejlett országok elnevezéseket. A fejlődés különböző aspektusaival foglalkozó szakemberek között elterjedt a „2/3-ad világ”, amely utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a világ kétharmada fejlettségben elmaradt (angolul inkább *underdeveloped*, magyarul elmaradott) a többihez képest. Az USA-ban a kilencvenes években népszerűvé vált a „The West and The Rest” (a Nyugat és a többiek, a maradék) reprezentáció, amely szerint „a nyugati államok állnak szemben más államokkal vagy a nyugati civilizáció áll szemben más civilizációkkal vagy a törzsi kultúrákban élő népek kerülnek szembe más népekkel” (Csizmadia, 2002: 804). A kifejezések közül egyre többször a Dél kerül előtérbe, mert szemben a fejlődő országok elnevezéssel, nem tartalmaz utalást a fejlettségi szintek közötti növekvő távolságokra, és nem érzékeltet semmilyen alá-fölérendeltségi viszonyt. Persze a fogalom mégiscsak kategorizál – mégpedig a fejlett Észak terminológiája és mércéje szerint –, és az érintett országokról összefoglalóan magába foglalja az általánosan használt, egyszerűsítő jelzőket: sebezhető a külső hatásokkal szemben, szegény, a globális porondon a közös hang hiánya, továbbá a szociális biztonság hiánya jellemzi (Thomas–Wilkin, 2004: 241–242). Ennél a pontnál megjegyzendő, hogy igenis számít a saját indikátorokkal mérhető változás, és később látni fogjuk, hogy számos fejlődő ország – így az afrikai Botswana, Uganda vagy Namíbia – képes volt nemzeti erőket mozgósítani a magasabb fejlettségi szint elérése érdekében, függetlenül az északi hatalmak által dominált nemzetközi intézmények mércéitől.

A GLOBÁLIS VILÁGREND A DÉL SZEMÉVEL

Az 1960-as évek elejéig számos afrikai ország képes volt a volt gyarmati hatalmaktól való elszakadásra, a függetlenség kivívására. Az *annus mirabilis* az Észak–Dél relációban, miközben a hidegháború egyre markánsabban jelölte ki a két tábor erővonalait és befolyási övezeteit, olaj volt a tűzre – elsősorban az Észak vezető hatalma, az USA szempontjából. Attól tartva, hogy a független né vált volt gyarmatok esetleg más ideológiához húznak majd,

netán nem a demokratikus és piacgazdaságon nyugvó állambe-
rendezkedést választják új államaik meghatározó alapköveinek,
az USA olyan ideológiai frontot nyitott, amely „a Kelet–Nyugat
biztonsági aggodalmainak rendelte alá a Harmadik Világot”
(Marchand, 1994: 290), ezáltal az Észak–Dél-problematika
egészét. A nemzetközi porond keleti táborát vezető Szovjetunió
Hruscsov vezetésével igyekezett kihasználni a kialakulóban lévő
„Harmadik Világ” új erővonalát, és markánsan szakítva a sztá-
lini „két tábor” elmélettel, a „három világ” felfogást részesítette
előnyben. A hruscsovi doktrína megalkotásában „a bandungi
törekvések, a tömbön kívüliek formálódó mozgalma lehetőséget
kínált az »aki nincs ellenünk, az velünk van« tétel érvényesítésé-
re, [...] [visszanyúlva egészen] Lenin imperializmus teóriájához
is, mely szerint támogatni kell a gyarmatok imperialista ellenes
gyarmati mozgalmát” (Fischer, 1996: 179).

Az 1960-as évek közepére létszámukat tekintve a Déli orszá-
gok az ENSZ-ben többségbe kerültek, amely lehetőséget kínált
arra, hogy együttes erővel próbálják meg újrafogalmazni a
nemzetközi kapcsolatok rendszerének prioritásait. Az UNCTAD
és a G77 kereteit felhasználva sikerült az USA elképzeléseit el-
lensúlyozniuk és a globális gazdasági kérdéseket a nemzetközi
vita fókuszába állítani. Az 1960-as évek végére, az 1970-es
évek elejére az erős dollárra épülő Bretton Woods-i monetáris
rendszer rohamosan haladt az összeomlás irányába, és 1973-ra
„az egyetlen nemzetközi valutáról szőtt [...] álmom szertefoszlott”
(Ellwood, 2003: 46). A politikai porondon is sokat bukdácsoló
USA (a vietnami háború, a Watergate-botrány és Nixon elnök
lemondása) a kezdeti lendületéből lényegesen veszített és nem
tudott ellenállni a Dél azon nyomásának, amely arra irányult,
hogy a „meggyengült liberális gazdasági rendet egy új gazda-
sági rendszerrel, az úgynevezett Új Gazdasági Világrenddel
(NIEO) váltsa fel, [...] amelyben a Dél a világkereskedelemre,
az erőforrások transzferére és a nemzetközi pénzügyi rendszer
átdolgozására koncentrált” (Marchand, 1994: 292).

1973-tól egyre aktívabbá vált a Dél országaira fókuszáló
szovjet diplomácia, amely a „harmadik világ konfliktusait ki-
használva, a szovjet befolyás globális kiterjesztését szolgálta”
(Freedman, 2002: 204). A nemzetközi figyelem déli színterekre
tevéődött át, főleg amikor 1979 decemberében a Szovjetunió le-
rohanta Afganisztánt, amely agressziót sokan úgy értelmeztek,
hogy a szovjetek az olajban gazdag Perzsa-öböl is meg akar-
ták kaparintani, de legalábbis felügyelni. Az 1973 októberében
az OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries
– Olajexportáló Országok Szervezete) által kezdeményezett
„olajháború”, amelyben az „OPEC maga határozta meg egyol-

dalúan az olaj árát [és] [...] diktált a nagy nyugati olajcégeknek” (Fischer, 2005: 284), még inkább a déli országokra fordította a világ figyelmét. „Az olaj a korábbiakhoz képest is még inkább globális gazdasági, politikai, stratégiai jelentőségre tett szert. [...] [A belőle] származó hatalmas bevételek tették gazdaggá az addig elmaradott térségeket, például Szaúd-Arábiát, Kuvaitot is. [...] Az olajsokk az olajimportáló fejlődő országok számára azonban további lemaradást, a »IV. világ« felé való lecsúszást, és drámai mértékű eladósodásukat jelentette.” (Fischer, 2005: 284).

Mindeközben az 1968-ban megalakult Római Klub *A növekedés határai* című (más néven Meadows-) jelentésével (1972) a globális problémák globális megoldására hívta fel a figyelmet. A világhírű tudósokból, politikusokból, szakértőkből álló tanács kinyilvánította, „hogy a világ termőföldkészlete véges, és nem lesz képes kielégíteni az egyre szaporodó emberiség élelmiszerigényeit. Ez a XXI. század közepére válságot idéz elő, ugyanis katasztrofálissá válik a környezet elszennyeződése, kimerülnek a természeti erőforrások, ezáltal csökken a termelés. Javasolták a globális »egyensúly« koncepcióját, ami azt jelenti, hogy csökkenteni kell a népesség szaporodását, korlátozni kell az ipari termelést és a természeti erőforrások kihasználását” (Sáringér, 2005: 500).¹²

Az 1980-as évekre azonban a Dél országainak az új világrend megalkotására irányuló kezdeményezése kifulladásra, elsődlegesen a közös politikai platform megvalósulásának hiányában – e nélkül ugyanis túlzottan különböző pénzügyi-gazdasági elgondolásokat képviseltek a „Dél kollektív igényeit” illetően. Ami pedig az Észak hozzáállását illeti, az USA vezényletével újból erőre kapott a Kelet–Nyugat konfliktus, és szinte bekebelező árnyék-ként rávetült az Észak–Dél kapcsolatok újrafogalmazására. Az USA biztonsági kockázatnak értékelte azt a lehetőséget, hogy a Dél országaiban felüti a fejét, és megerősödik a kommunista ideológia és a szocialista berendezkedés, és nem kaphat teret az általa képviselt, piacgazdaságon alapuló demokratikus társadalmi fejlődés. Márpedig az USA szerint a fejlettségben elmaradt térségek egyedüli kiugrási lehetősége, ha követik az Észak (de még inkább az USA) iránymutatását, és átállnak a liberális piacgazdaságra.

A XX. század végére a Dél belekerülve az eladósodási spirálba – amelynek során országainak adósságállománya valódi tökemozgás nélkül folyamatosan emelkedett –, olyan kiszolgáltatott helyzetbe került, amelyben a szebb és jobb életminőségű jövő reményében fejlesztési segélyek sorát kell, hogy elfogadja a gazdag Északtól. Paul Wolfowitz, a Világbank elnöke a *Világ 2006-ban* című publikáció számára elküldött év végi értéke-

lésében kijelentette, hogy a nemzetközi szervezetek, köztük a segélyek nagy részét és más fejlesztési finanszírozási konstrukciókat biztosító Világbank „tanult a múltból” és látja a fejlődés globális problematikájának mélységeit. Úgy gondolja, hogy „a segélyek növelésével párhuzamosan megfelelő vezetőkre és politikára van szükség Afrikában ahhoz, hogy érződjön a segélyek hatása” (*A Világ 2006-ban*, 2005: 100). De mi történt a múltban, amely ráébresztette a nemzetközi közösséget a problémák valódi okaira?

A közgazdasági Nobel-díjas Joseph Stiglitz, aki éppen a Világbank fő közgazdásza, majd 1997 és 2000 között egyik alelnöke volt, komoly, a rendszer belsejéből összegyűjtött tapasztalatok birtokában nagyon kritikusan elemezte az okokat a 2002-ben kiadott *A globalizáció és visszasságai* (Globalisation and its discontents) című könyvében. Sajnálatosan, többnyire az elhibázott elvárásoknak és kényszereknek köszönhetően, amelyeket a nemzetközi intézmények, köztük főként a Nemzetközi Valutalap (International Monetary Fund – IMF) támasztott a szegény déli országokkal szemben, a liberalizációs törekvéseket nem követték a beígért növekedési mutatók, hanem – ahogyan Stiglitz fogalmaz – „a liberalizáció, a megfelelő biztonsági hálók kiépítése nélkül gyötrelmet okozott” (Stiglitz, 2002: 17). A Dél országai többsége jelenlegi kiszolgáltatott helyzetének kialakulásában külön kiemeli az IMF által szorgalmazott úgynevezett „strukturális alkalmazkodási programokat” (Structural Adjustment Programs – SAPs), amelyek nem vették figyelembe a sikeres átalakuláshoz szükséges sorrendiséget és ütemezést. Afrika esetét kiragadva, a Világbank és a Nemzetközi Valutalap tekinetlyét kifejezetten „aláásta a nyolcvanas évek végétől az afrikai országokra erőltetett [SAP] teljes kudarca, amely programot, s a mögötte álló szervezeteket sokan Afrika gondjainak egyik fő felelősévé teszik” (Búr, 2005: 3). Stiglitz annak a tudásnak a hiányát is felrója, amelyről három évvel később Wolfowitz már büszkén nyilatkozik, amely valójában a nemzetközi szervezetek részéről tételezi fel az adott déli országgal kapcsolatos megfelelően mély, naprakész és helytálló ismereteket, a helyi igények és a potenciális helyi megoldási alternatívák tekintetében is. Az SAP-ok ugyanis ezeket nem vették figyelembe, hanem olyan univerzális gazdaságpolitikai recepteket írtak fel kötelező érvénnyel, amelyek túl sok esetben nagyon kevésbé, de sokszor szinte egyáltalán nem jelentettek gyógyírt a bajokra.

Számos déli ország ezért saját maga próbálkozott a helyi igényekre és problémákra megtalálni a legmegfelelőbb elgondolást, szemben az IMF által kijelölt programokkal. Természetesen ezek a megközelítések is áldozatok meghozatalával jártak, de mégsem

kövelték a „piaci fundamentalizmus” eszméjét. Az egyik, Stiglitz által is bemutatott példa, Botswana esete. Botswana vízhiánnyal és az alapvető infrastruktúra hiányával küszködő, túlságosan a mezőgazdaságra épült, később a gyémántbányászatból kiugróan magasat kitermelő gazdaságának reformjáról a politikai elit széleskörű konszenzust volt képes létrehozni – nem engedve az IMF-nek beleszólást még a tanácsadók kiválasztásába sem. Maga határozta meg tehát azt a fejlődési pályát, amely reálisnak bizonyult a helyi viszonyokhoz és a világpiac változásaihoz képest. A CIA *The World Factbook* szerint Botswana képes volt megőrizni az Afrika-szerte egyik legmagasabb gazdasági fejlődési mutatót a függetlenség elnyerésének esztendeje, 1966 óta. „Fiskális fegyelem és rátermett menedzsment segítségével Botswana saját maga változtatta meg gazdaságát és vált a világ egyik legszegényebb országából középerős jövedelmű orszaggá, 2004-re elérve a 9 200 USD egy főre eső GDP-t,”¹³ olvasható a 2005-ös országnévjegyben.

Egy másik példa a kelet-afrikai Uganda, amelynek elnöke, Joweri Museveni szintén „szembeszállt” a Valutaalappal, és kiállt azon saját elképzelése mellett, amely tandíjtól mentesnek kívánta meghagyni az alsósintű oktatást. Afrika szerte különösen nagy nehézségekbe ütközik a fiatal lányok beiskolázása tekintettel arra, hogy a családok többsége jobbnak látja, ha a leánygyermekek otthon végeznek munkát, míg a fiúk az esetleges jobb munkavállalás reményében, mint leendő családfenntartók, tanulnak. Az IMF által szorgalmazott Washingtoni Konszenzusként elhíresült doktrína szerint a jó gazdasági teljesítményhez liberalizált kereskedelemre, makrogazdasági stabilitásra és megfelelő árakra van szükség. Fontos szerepet kap tehát a magánpiac, amely hatékonyan tudja elosztani az erőforrásokat és növekedést képes generálni, amely az ugandai oktatási piacot is – legalábbis az IMF elvárásai szerint – jócskán átszabta volna. Stiglitz a *New Republic*-ban 2000 áprilisában közölt cikkében azonban rámutat, hogy „a washingtoni konszenzus által támogatott politika nem teljes és alkalmasint félrevezető. A piacok jó működéséhez [...] szükség van megfelelő pénzügyi szabályozásra, versenypolitikára, s olyan politikára, amely [többek között] megkönnyíti a technika transzferjét, erősíti az átláthatóságot,” és olyan helyi igényekből táplálkozó stratégiák megalkotását serkenti, amelyek a célok elérését a többi eszközzel együtt segítik. Pontosan ilyen helyi stratégiával állt elő Museveni, és azt szögezte le, hogy egy új kultúrát kell meghonosítani Uganda szerte; olyan kultúrát, amelyben mindenki számára evidens elvárás az, hogy gyermeke iskolába járjon. „És azt jól tudta, hogy mindezt nem tudja megvalósítani mindaddig, amíg tandíjat kell fizetnie a családoknak.

Következésképpen, figyelmen kívül hagyta a külső szakértők »tanácsát«, és eltörölte a tandíjat” (Stiglitz, 2002: 76). Ezzel pedig egy új, a jövőben nemzete fejlődésének alapját képező rendszer kiépülését indította el.

A Dél országainak zöme egyértelműen olyan világrendet akar, amely támogatja a helyi megoldásokat, és egyben úgy gondolkodik a világméretű szegénység elleni küzdelemről, hogy közben elősegíti a helyi, nemzeti szintek hatékonyabb működését. Az adósságterhek feloldása mellett a Dél hosszú távon mérhető tényleges fejlődése számára elengedhetetlen a korrekt kereskedelmet támogató, a helyi viszonyokat is figyelembe vevő, a helyi erőforrásokra és tudásokra építeni képes nemzetközi rendszerszemlélet. Wolfowitz megfogalmazásában ezt az építkezési folyamatot „a fejlődő országok mezőgazdasági termelőire vonatkozó exportkorlátozások oldásával ki kellene teljesíteni”, de csak akkor lehet sikerrel fellépni a szegénység ellen – a segélyek, az adósságelengedés és a kereskedelem mellett –, „ha az érintett országokban hatékonyan működő kormányok világos politikát követnek” (*A Világ 2006-ban*, 2005: 100). A politikák megfogalmazásában, meggyőződésem szerint az Észak országainak, annak vezető hatalmának segítséget kell nyújtania, de nem az „IMF-féle módszertant” alkalmazva.

Ez utóbbi segítségnyújtást támasztja alá írsaival az ugyancsak közgazdasági Nobel-díjas indiai származású Amartya Sen is. Egy 2000 júniusában a brit *Guardian The Observer Online* számára készült írásban a következőképpen fogalmazott a világban tapasztalható aszimmetriákat illetően: „a világra jellemző hatalomelosztás szoros kapcsolatban van az intézményi pluralitással. [...] Szükség van arra, hogy újból górcső alá vegyük a különböző [főként pénzügyi] szervezetek működésében jelenlévő hatalmi egyensúlyt [...] ugyanis a jelenlegi intézményi architektúra, amelyet a '40-es évek közepén alkottak meg Bretton Woods szellemében [...] nem volt képes értelmezni a demokrácia globális lehetőségeit, a globális gazdasági fejlődést és az emberi jogok jelentőségét”.¹⁴ Minden intézmény ugyanis annyira képes betölteni küldetését amilyen sikeresen magát az intézményt működtetni képesek az azt létrehozók. Amennyiben a nemzetközi pénzügyi intézményekben nincsen megfelelő arányban helye azoknak, akik megsegítésére az intézmények létrejöttek, esély sem kínálkozik a valódi megoldásra. Persze, nem árt felismerni, hogy valójában mi motiválta az intézmények létrehozását, és melyek azok a szereplők (a gazdag Észak országai), akik elsősorban saját érdekeiknek megfelelően működtetik azokat.

VÉGE A „HARMADIK VILÁGNAK”?

A kérdést a *Journal of Peace Research* 1990-ben megjelent 1. számában a dán Hans-Henrik Holm vetette fel markánsan, utalva arra az 1990-es évekre általánosan kialakult végkövetkeztetésre, miszerint a „Harmadik Világgal” kapcsolatos hangzatos retorikán kívül semmi más nem maradt a tárgyalóasztalon. Ez a mai környezetben nem ilyen megközelítésben igaz. Láttuk, például a Világbank – de számos nemzeti kormány, vagy akár az Európai Unió – esetében, hogy az „északi filozófia” változáson megy keresztül. A XXI. század első éveire a szervezetek olyan fejlesztési politikát igyekeznek meghonosítani, amely a helyi, speciális nemzeti igények és keretek tudatában segíti a demokratizálódás megvalósulását. A Világbank nemrégiben „Learning and Research Program on Culture and Poverty” címmel például átfogó programot¹⁵ indított útjára a szegénység felszámolására. A holland kezdeményezésre létrejött program célkitűzése, hogy a szegénységet először abban a kulturális közegben kell értelmezni és megérteni, amely oly távol áll a más kulturális háttérrel és tradíciókkal rendelkező „gazdagok” – a segélyeket folyósító donorok – számára. James D. Wolfensohn volt világbanki elnök (1995–2005) kijelentésében: „Ezek az emberek nem adományt, hanem esélyt akarnak. Olyan megoldásokat, amelyeket nem kívülről erőszakolnak rájuk. A lehetőségeket belülről, saját közösségeikből építkezve szeretnék megtalálni. Nem akarnak más kultúrákat, a sajátjuk szerint akarnak élni. Olyan jövőt akarnak, amely saját múltjukból táplálkozik.”¹⁶

Annyi bizonyos, hogy az 1970-es évek radikális változást szorgalmazó, egyben valódi gazdasági alternatívát ajánló harmadik világbeli koncepciók eltűntek a nemzetközi közösség napirendjéről. Az új globális világrend a globális piacról és a pénzről szól. A globális trendek által megerősített kölcsönösen összefüggő (*interdependens*) viszonyok alapvető mozgatórugója a tőkemozgás, a pénz, amely „szuperhatalmi szerepet játszik” a globalizáció kiteljesedésében azáltal, hogy „a leguniverzálisabb nyelv [...], amely minden dolgot, minden emberi tevékenységet egy általános egyenértékre és egyetlen kérdésre redukál: »milyenbe kerül?»” (Csizmadia, 1998: 42). Ebben a rendszerben a pénzben (gazdagságban) kifejezhető különbségek csak növelik az amúgy évszázadok alatt a gazdagabb és szegényebb országok között kialakult szakadékot. A „Harmadik Világon” belül – ha csak a HDI rangsort bemutató táblázatra gondolunk – is jelentős fejlődésbeli szakadékok tátongnak, amelyek a politikai gondolkodásban jelentkező eltéréseket is mélyítik. Holm szerint a politi-

kai különbségek fokozódóan nagyobb szerepet játszhatnak a Dél országai között, és az egyes fejlődő országokat tömörítő szervezetekben jelentkező belső, a tagok közötti konfliktusok rendezését is gátolhatják – példaként hozva az el nem kötelezettek mozgalmának 1986-os és 1988-as ülésein megvitatásra előterjesztett nyugat-szaharai és kambodzsai konfliktusokat (Holm, 1990: 1).

A „Harmadik Világ” „eltűnését”, vagy inkább letűnését többen azzal indokolják, hogy a fejlődő országok nem voltak képesek egységes hangon felszólalni, problémáikra és a szükséges megoldásokra együttesen felhívva a nemzetközi közösség figyelmét. Ahhoz, hogy az egység létrejöhessen, önszerveződésre, szervezésre van szükség. Ahogyan hajdanán a francia harmadik rend képes volt megszervezni magát, és ezáltal meghatározó politikai erővé válnia, úgy az egyébként a nemzetközi közösség egésze által elfogadott, jogos déli követeléseket kizárólag szervezetten lehet artikulálni, és így a kívánt eredményeket elérni. Ki kell tehát aknázni az UNCTAD és a G77 kereteit, az elfogadott, ENSZ-be beágyazott pozíciókat arra használva, hogy mindig napirenden maradjanak a Dél számára fontos kérdések. Ez annál is inkább lényeges, mert az Észak országai körében a morális felelősségvállalás és az ebből fakadó segítségnyújtás szinte megkérdőjelezhetetlenné vált az elmúlt évtizedek során. Ezáltal, ahogyan Holm is aláhúzza, „az északi országok többségében a harmadik világbeli országokból érkező politikai és gazdasági érvek belső támogatásra találnak, és így a Dél kedvező pozícióba kerülhet” (Holm, 1990: 5).

A „Harmadik Világ”, mint fogalom tehát eltűnőben van, pontosan azért, mert a hidegháború alatt kialakult kategóriák mára átalakultak. A fogalom által megjelölt, azaz a fejlődő országok, a gazdaságilag, technológiailag a gazdagabbakhoz képest fejlődésben lévő Dél országainak realitása azonban egyáltalán nem tűnt el, sőt, még inkább „csoporton belül” is tovább pluralizálódott, és a csoport többségét tekintve nem volt képes a felzárkózásra. Ezzel párhuzamosan annál inkább töltődik meg tartalommal a Dél kifejezés, melyet sokszor említene az új keletű együttműködések kapcsán is. Az úgynevezett Dél–Dél kapcsolatok jelentősége egyre hangsúlyosabb, különösen az említett érdekszövetség hiányát, szervezeti hiányosságait kiegyenlítendő. A Dél–Dél közötti kereskedelem, valamint a regionális együttműködések (például a Kelet-afrikai Közösség, a Nyugat-afrikai Gazdasági Közösség, az ECOWAS, vagy a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség, a SADC, vagy akár a Déli Kereskedelmi Szövetség, a MERCOSUR, illetve a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége, az ASEAN), a helyi erőforrások kiaknázását elősegítve, hozzájárulhat a Dél országainak a világpiacon való sikereesebb jelenlétéhez, mérvadóbb

szereplői státuszok kivívásához. A Dél–Dél dinamikák kapcsán továbbá lényeges kiemelni Kína szerepét és fokozatosan bővülő mozgásterét.

Számos elemző, köztük Paul Kennedy, írásaiban alátámasztja, hogy „a fejlődő országok nem egyféleképpen válaszolnak a változást kiváltó erőkre” (Kennedy, 1997: 206). Kína például minden bizonnyal az új világrend egyik meghatározó egysége lesz, tekintettel mind legutóbbi három évtizedes fejlődésére, mind évezredekre visszatekintő történelmi gyökereire és kulturális erejére (közös írásmód, közös kultúra, a nemzeti egység fontossága). Henry Kissinger szerint „az összes nagyhatalom vagy potenciális nagyhatalom közül Kína van a leginkább felívelő pályán” (Kissinger, 1996: 831), és ahogyan Brzezinski fogalmaz, „az előrejelzések Kína szempontjából ígéretesek [...] gazdasági növekedésének üteme és a külföldi befektetések aránya [...] arról szólnak, hogy – mintegy két évtized múlva – az ország világhatalom lesz, nagyjából-egészében egyenrangú az Egyesült Államokkal és Európával” (Brzezinski, 1999: 218). Persze a siker elérésében elengedhetetlen az egész Dél számára alapvető fontosságú sikeres, jó kormányzás, politikai és geopolitikai stabilitás, valamint a folyamatos fiskális fegyelem és hatékony monetáris politika. Kína már most „vezető hatalom”, és „jó úton halad afelé, hogy a fő regionális hatalom legyen Kelet-Ázsiában” (Brzezinski, 1999: 225). Akárcsak India, Kína is arra törekszik, hogy a térségben stabil, megnyugtató viszonyban legyen szomszédaival, valamint megfelelő kormányzással politikai egyensúlyt tartson fenn az országhatárokon belül. Ez utóbbi során nem biztos, hogy a diktatórikus rendszert nem váltja fel belátható időn belül egy demokratikus, többpárti állambe rendezkedés.

A legutóbbi Világgazdasági Fórumon (*World Economic Forum*) a svájci Davosban Wu Jianmin, a Kínai Külkapcsolatok Egyetemének elnöke előadásában¹⁷ részletesen bemutatta Kínának az afrikai kontinens irányában kifejtett tevékenységét, valójában a kínai hatalmi aspirációk stratégiáját. Egyértelműnek látszik, hogy Kína az északi hatalmaktól eltérő megértő, támogató, „befogadó” politikát folytatva terjeszti ki hatókörét és befolyási övezetét a Dél afrikai államai körében. A számok a kínai geopolitikai ambíciókat támasztják alá: 2006-ra az afrikai kontinens harmadik legnagyobb kereskedelmi partnerévé vált azáltal, hogy az elmúlt öt évben megháromszorozta a kereskedelmi forgalmat – ezzel egyébként hozzájárult ahhoz is, hogy Afrika GDP-je az elmúlt évtized legmagasabb értékét érhesse el. Jianmin kiemelte, hogy a kapcsolatok kiterjesztése mindkét fél előnyére válik. „Kína gyorsult ütemű fejlődése megkívánja,

hogy nyersanyagokat, energiahordozókat és félkész termékeket vásároljon; Afrika pedig bőségesen rendelkezik mindezekkel [...] az [elmélyített együttműködéssel] szeretnénk kivenni a részünket és segíteni Afrikának, hogy kilábaljon a szegénységből.” Mindez – nem szabad elfelejteni – annak, a Délhez tartozó Kínának az álláspontja, amelyik viszonylag rövid idő alatt (pár tíz év) a világ negyedik legerősebb gazdaságává vált, megelőzve így többek között Nagy-Britanniát és Franciaországot!

KÖVETKEZTETÉSEK

A volt „Harmadik Világ” országcsoportjai, avagy a Dél megkerülhetetlen, szerves része a globális rendszernek, számtalan, összefogást megkövetelő kérdést magában hordozva – ezáltal is megmaradva az *interdependens* világ számottevő szereplői között. Amennyiben sikerül megtalálnia a közös hangot, egyeztetnie és egybekovácsolnia országai különféle elképzeléseit, főszereplővé is válhat az előttünk álló évszázad során. Ha ezt nem is, de azt bizonyosan elősegíteni igyekeznek a nemzetközi szervezetek, hogy a déli országok egy részének gazdaságai megerősödjenek, és így a globális világrend tevőleges résztvevői legyenek. Az északi motivációk között persze megtaláljuk azt a teljesen egyszerű pénzügyi szemléletet, amely a profit és a hatalom maximalizálására irányul. Az északi önérdék egyszerűen arról szól, hogy kellenek az új piacok, amelyek akkor működnek, ha vásárlóképes a kereslet, azaz a helyi társadalom. Szükség van tehát arra, hogy fejlesszék e déli piacokat is. Ezzel együtt azért felfedezhetjük a morális felelősség megnyilvánulását is, és a Délnek élni kell(ene) ezzel a lehetőséggel, megpróbálni csökkenteni az egyelőre csak növekvőnek látszó fejlettségi szakadékat. Közben arról se feledkezzünk meg, hogy a globális összefogást igénylő problémák sora – például a betegségek, így az egyre több riadalmat keltő madárinfluenza világméretű terjedése, a határokon és kultúrákon átívelő drogkereskedelem intenzívebbé válása, egyúttal a növekvő drogfogyasztás, továbbá a népességrobbanás, a természeti katasztrófák, vagy éppenséggel a globalizálódott terrorizmus¹⁸ – csak nő. A fejlett és gazdag északi társadalmak önmagukban kevesek e problémák megoldásához, és a megoldások megtalálásához, ha tetszik, ha nem, kénytelenek bevonni a délieket is. Ráadásul, szembesülniük kell azzal, hogy saját társadalmaikon belül is felerősödött az Észak–Dél polarizáció, kialakult az „Északon belüli Dél”, amely valójában az USA által az egész világra kiterjesztett gazdaságpolitikából eredeztethető újabb (belső) törésvonal. Ennek hátterében egyébként az áll,

hogy „a transznacionális vállalatok tevékenysége révén megvalósuló globalizáció felgyorsítja a munkanélküliség növekedését, nyomást gyakorol a bérekre, és a társadalmi-gazdasági különbségek növekedése irányába hat. [Ez pedig] [...] természetéből adódóan növeli az egyenlőtlenségeket.” (Artner, 2000); létrehozza a gazdag társadalmakon belüli szegény „harmadik világ”-ot.

A XXI. század elején tanúi lehetünk az 1989 után új irányokat vett nemzetközi rendszer átalakulásának. Az „új világ természetének meghatározása elkerülhetetlenné vált” (Balogh, 2001: 111), és ebben értelmét veszítette a két első („első” és „második”) világ megszűnése, és szereplőinek átrendeződése miatt a „Harmadik Világ” fogalma. A globális folyamatok, ahogyan Samir Amin aláhúzza, kizárólag a legújabb kor jelensége, „az a fajta polarizáció, amelyet a teljes földgolyó kapitalizációja önmaga elidegeníthetetlen melléktermékeként idéz elő” (Amin, 1997: 4). Ez a polarizáció nemcsak az Észak–Dél reláció, hanem az eleve eltérő fejlettségi szinteket magában rejtő Dél–Dél reláció jellemzője. „A különbségek, a szakadék inkább nőtt, mint csökkent” (Fischer, 2005: 367), és nem is az a kérdés, hogy a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lettek, hanem, hogy a szegények válhattak-e volna gazdagabbá, ha irányítási szerkezeteik és vezetőik más szellemben irányították volna a fejlődés folyamatát. Amartya Sen egy, az *Asia Society Online*-nak adott interjúban kifejtette, hogy ehhez több feltételnek is adottnak kell lennie, így „mind nemzeti, mind helyi szinteken a megfelelő közpolitikáknak elő kell mozdítaniuk az iskolai oktatást, fejleszteniük az egészségi alapellátást, szorgalmazniuk a nemek közötti egyenlőség érvényesülését, valamint végrehajtaniuk a földtulajdonlással kapcsolatos reformokat. A fejlődő országok helyzetén javíthat továbbá, ha a gazdagabb országok piacaira könnyebben juttathatják el termékeiket, amelynek segítségével az évszázadokra visszanyúló globális gazdasági kapcsolatokból több előnyhöz jutnának.”¹⁹

Az átalakulóban lévő globális sakktáblán megindult a helyezkedés a főbb szereplők között, amely elvonhatja a szükséges figyelmet a Dél országaitól. Kérdés, hogy a Dél megmarad-e az Észak, elsősorban az USA gyalogjának, mi több, az új világhatalmi felállásban lesz-e egyáltalán fontos helye a sakktáblán. Ha csupán a nyersanyagokért megindult északi versenyt nézzük, a gazdag Északnak szüksége van a gazdaságilag szegény, ám nyersanyagban annál gazdagabb Délre, amit a déliek taktikusan ki tudnak használni saját fejlődésük előmozdítása érdekében. Annyi bizonyosnak látszik, hogy „az Észak–Dél megosztottság az ezredforduló világának továbbra is az egyik legmélyebb törésvonala” (Rostoványi, 2002: 75) – mind a gazdag északi és

szegény déli társadalmak között, mind a gazdag északi társadalmakon belül.

A délieknek nem kell egy újabb „elveszett évszázad”, és ezért a Dél–Dél összefogás szorgalmazásával, a Dél erősebb játékosainak szerepvállalásával, továbbá az Észak–Dél párbeszéd megújításával ismét lendületet vehetnek az új világrend megalkotására irányuló déli kezdeményezések. A Dél–Dél együttműködést nemzetközi és regionális léptékben is a fejlődő térségek több állama igyekszik megerősíteni. 2000 októberében például Peking adott otthont a Kína-Afrika Együttműködési Fórum (CACF) Miniszteri Találkozásának,²⁰ amelyen Csiang Cö-min akkori kínai elnök kiemelte a sino-afrikai gazdasági és kereskedelmi együttműködés jelentőségét. A nemrég leköszönt tanzániai elnök, Benjamin William Mkaapa pedig az egyenrangú konzultáción és konszenzuson nyugvó Dél–Dél kapcsolatokban Kína vezető szerepére utalva megerősítette, mennyire fontos a hosszú távú kínai szerepvállalás az afrikai kontinens számára. A 116 tagot számláló El nem kötelezettek mozgalma (NAM) 2004. augusztus 19-én Durbanban ülésező miniszteri értekezlete szintén aláírta, hogy a Dél országainak szükségük van egy intenzívebb Észak–Dél dialógusra, amely segíthet kialakítani egy dinamikusabb és együttműködőbb keretet az északi nemzetekkel. E keret a XXI. század globális világrendjének alakulásában meghatározónak, az Észak–Dél relációban sorsdöntőnek látszik.

A JEGYZETEK

¹ Az el nem kötelezettek mozgalmáról ld. még: Benkes Mihály (1999): *Szuperhatalmak kora*. Budapest, Korona Kiadó. 156–161., Tarrósy István (2006): „Az el nem kötelezettek mozgalma (1955-2005)”. In: S. Szabó, P. (szerk): *Pécsi Politikai Tanulmányok III*. Pécs: PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék. 63–72., valamint: a XIII. és XIV. NAM Csúcsértekezletek honlapjai: www.namkl.org.my és www.nam.gov.za

² Részletesebben a www.unctad.org honlap foglalkozik e kérdésekkel.

³ A szervezetet a www.g77.org honlap mutatja be részletesen.

⁴ A Harmadik Világ kifejezés meghatározását és leírását kiválóan foglalta egybe Gerard Chaliand francia politikai geográfus és geopolitikus, aki több évtizeden keresztül foglalkozott a Harmadik Világ kérdéseivel. Írása többek között a Harmadik Világ Utazója (Third World Traveler) elnevezésű internetes honlapon olvasható: www.thirdworldtraveler.com/Third_World/Third_World_Chaliand.html.

⁵ Forrás: en.wikipedia.org/wiki/Third_World

⁶ Forrás: www.bartleby.com/65/th/ThirdWor.html

- ⁷ 1977. január 14-én, Robert McNamara, a Világbank akkori elnöke egy tapasztalt, világszerte elismert politikusokból és gazdasági szakemberekből álló független bizottság felállítására tett javaslatot. A bizottság feladatának a globális fejlődést érintő Észak–Dél tárgyalásokban egy új fejezet nyitását, az 1970-es évekre beállt nemzetközi politikai patthelyzet feloldását jelölte meg. A Willy Brandt vezette bizottság képes volt új kontextusba helyezni a korábbi Észak–Dél relációt érintő javaslatokat azáltal, hogy egy duális viszonyrendszert vázolt fel. A szakértők aláhúzták, hogy az északi államok igenis függenek a délektől gazdagságuk és jólétük kiteljesítésében, a déliek pedig szintén függőségi viszonyban állnak az északiakkal fejlődésük, fejlettebbé válásuk érdekében. A Brandt Bizottság két jelentésében (Észak–Dél (1980) és Közös Krízis (1983) című) elsődleges fontosságot tulajdonított az élelmezés és a mezőgazdasági fejlődés, a segélyezés, az energia, a kereskedelem, a nemzetközi monetáris és fiskális reformok, valamint a globális méretű nemzetközi tárgyalások kérdéseinek, továbbá több, a világ minden nemzetét érintő globális krízist (így például a környezetvédelmi katasztrófákat, vagy a fegyverkereskedelmet) azonosított. A témákkal kapcsolatban és a Bizottság tevékenységéről részletes információval szolgál a www.brandt21forum.info című honlap.
- ⁸ A témával részletesen foglalkozik Fischer Ferenc (2005): „A három kontinensű Chile, mint az Európai Unió társult állama (2002. május 17.)” című írás, amely a Pécsi Tudományegyetem Ibero-Amerika Központja által 2004. május 3-án szervezett „EncUEntros – Magyarország, Európa és Ibero-Amerika régi és új találkozásai” elnevezésű szakmai, tudományos nap keretében elhangzott előadásokat összefoglaló Fischer Ferenc et al. (szerk.) *Iberoamericana Quinceeclesiensis* 3. Pécs, PTE. című kötetben jelent meg.
- ⁹ Paragi, B. (2004). „(...) a szabadság szolgaság, a tudatlanság erő”? azaz a 2002 és 2003 évi Arab Human Development Reportok megállapításai és fogadtatása (Recenzió). Forrás: www.kul-vilag.hu/konyv/ahdr.html
- ¹⁰ Forrás: hdr.undp.org/statistics/faq.cfm#15
- ¹¹ A en.wikipedia.org/wiki/Third_World honlap „Harmadik Világ”-ról szóló címszava jól foglalja össze az angol nyelvű terminológiát.
- ¹² Sáringer Gyula akadémikus a Magyar Tudomány 2005. áprilisi (2005/4.) számában mutatja be Láng István *Agrártermelés és globális környezetvédelem* című könyvét (2003), amely többek között áttekintést nyújt a globális környezetvédelmi gondolkodás kialakulásáról. Részletesen ld.: www.matud.iif.hu/05apr/20.html#Saringer
- ¹³ Naprakész adatokkal szolgál a világ valamennyi országáról a CIA által működtetett The World Factbook című adatbázis: www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html. A 2005-ös Human Development Report a 131. helyen rangsorolja Botswanát, a közepes HDI-jú államok utolsó 15-ös csoportjában. 2003-ban az egy főre számított GDP még csak 8.714 USD volt, vásárlóerő paritáson számolva.
- ¹⁴ Az írás „Freedom’s market” cím alatt teljes terjedelmében olvasható az observer.guardian.co.uk/global/story oldalon (2000. június 25.).
- ¹⁵ A programról részletek a www.worldbank.org honlapon a „Culture and Poverty” címszó alatt olvashatók.

- ¹⁶ Forrás: www.worldbank.org/poverty/culture/index.htm#why. Ld. még a témához kapcsolódóan Tarrósy István (2005): „Tanzánia és a pénzügyi-gazdasági globalizáció hatásai” In: S. Szabó, P. (szerk.): *Pécsi Politikai Tanulmányok II.* Pécs: PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék. 224–235.
- ¹⁷ Az előadás és a kapcsolódó vita összefoglalóját a <http://www.weforum.org/site/homepublic.nsf/Content/Annual+Meeting+2006#13> honlapon olvashatjuk.
- ¹⁸ A globális világproblémákat összefoglalóan tekinti át Tóth József (1995): „A globális világproblémák néhány aspektusa”. In: Tóth József és Golobics Pál (szerk.): *Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből.* Pécs, JPTE TTK. 27–43. pp. írása.
- ¹⁹ Az interjút Shaikh, Nermeen készítette 2004. december 6-án. A teljes szöveg a www.asiasource.org/news/special_reports/sen.cfm honlapon olvasható.
- ²⁰ A találkozóról a Kínai Népköztársaság Külügyminisztériuma tájékoztatót adott ki, amely a <http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/fzs/gjlb/3099/3101/t16587.htm> honlapon olvasható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amin, Samir (1997): „Globalizáció vagy globális polarizálódás?”. *Eszmélet.* 33. sz. 1997. tavasz. 4–15. pp.
- Artner Annamária (2000): „Az ipari-technikai fejlődés tendenciái és Magyarország”. *Eszmélet.* 44. sz. 2000.
- Balogh András (2001): „Nemzet versus globalizáció?” In: Földes György és Inotai András (szerk.): *A globalizáció kihívásai és Magyarország.* Budapest, Napvilág Kiadó. 111–136. pp.
- Brandt, Willy (1987): *Szervezett örület. Fegyverkezési verseny vagy éhínség a világban.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Brzezinski, Zbigniew (1999): *A nagy sakktábla.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Búr Gábor (2005): „Miért szegény Afrika?”. *A hét.* 3. évf. 35. sz., 2005. szeptember 1.
- CIA (2005): *The World Factbook 2005.* Washington, D. C., CIA.
- Csizmadia Sándor (1998): *Mondializáció és globalizáció.* Budapest, SZÁMALK Kiadó.
- Csizmadia Sándor (2002): „Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban.” *Magyar Tudomány.* 2002/6. 800–814. pp.
- Ellwood, Wayne (2003): *A globalizáció.* Budapest, HVG Könyvek.
- Fischer Ferenc (1996): *A megosztott világ. A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941 – 1991).* Budapest-Pécs, IKVA Kiadó.
- Fischer Ferenc (2005): *A kétpólusú világ. 1945-1989.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Freedman, Lawrence (2002): „A szuperhatalmi szembenállás 1945–1990”. In: Howard, Michael és Louis, Wm. Roger (szerk.): *Oxford Világtörténet a XX. században.* Budapest, Napvilág Kiadó. 195–207. pp.

- Hocking, Brian and Smith, Michael (1995): *World Politics. An Introduction to International Relations*. Hemel Hempstead, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.
- Holm, Hans-Henrik (1990): „The End of the Third World?“. *Journal of Peace Research*. 27. évf. 1. sz., 1–7. pp.
- Kennedy, Paul (1997): *A huszonegyedik század küszöbén*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Kiss J. László (2003): *Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Kissinger, Henry (1996): *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw-Hill–Grafo.
- Marchand, Marianne H. (1994): „The Political Economy of North–South Relations“. In: Stubbs, Richard and Underhill, Geoffrey R. D. (eds.): *Political Economy and the Changing Global Order*. Houndmills, Basingstoke, Macmillan. 289–301. pp.
- Rostoványi Zsolt (2002): „A terrorizmus és a globalizáció“. In: Tóth Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*. Budapest, SVKH – CHARTAPRESS. 71–83. pp.
- Sen, Amartya (2000): „Freedom’s market“. *Guardian The Observer Online*. 2000. június 25.
- Stiglitz, Joseph E. (2000): „What I learned at the World Economic Crisis“. *New Republic*. 2000. április 17. (Az eredeti cikket az *Eszmélet* folyóirat 51. száma közölte rövidített, szerkesztett formában, „A célok és eszközök kibővítése: úton egy „posztwashingtoni konszenzus” felé”. címmel. Interneten elérhető: <http://eszmelet.tripod.com/51/stiglitz51.html>).
- Stiglitz, Joseph E. (2002): *Globalization and its discontents*. London, Penguin Books.
- Tarrósy István (2005): „Tanzánia és a pénzügyi-gazdasági globalizáció hatásai“. In: S. Szabó Péter (szerk.): *Pécsi Politikai Tanulmányok II*. Pécs, PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék. 224–235. pp.
- Thomas, Caroline and Wilkin, Peter (2004): „Still Waiting after all these Years: ‘The Third World’ on the Periphery of International Relations“. *The British Journal of Politics and International Relations*. Vol. 6., No. 2., 241–258. pp.
- Tóth József és Golobics Pál (szerk.): *Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből*. Pécs, JPTE TTK.
- UNDP (2005): *Human Development Report. International cooperation at a crossroads. Aid, trade and security in an unequal world*. New York, Hoechstetter Printing Co.
- Wolfowitz, Paul (2005): „Neooptimizmus“. *A Világ 2006-ban*. Budapest, The Economist Publications, Világgazdaság. 100. p.